

OKUL SÖZLÜKLERİ ÜZERİNE

Yusuf ÇOTUKSÖKEN

Türkiyede sözlükçülük, kurumlaşmadığı için sözlük yazımıyla ilgili sorunlar bir türlü tam olarak çözümlenemiyor. Özellikle Latin abecesine (1928) geçildikten sonra kişiler ve kurumlar, tekdilli ve ikidilli pekçok sözlük yayımlamışlardır: genel Türkçe sözlükler, terim sözlükleri, atasözleri ve deyimler sözlüğü, anlamdaş ve karşıt-anlamılar sözlüğü, derleme sözlüğü, tarama sözlüğü, uyak sözlüğü, ikidilli sözlükler (Türkçe-yabancı dil, yabancı dil-Türkçe), okul sözlükleri... Bu sözlüklerin tümünün nitelikli, işe yarar, işlevsel olduklarını söylemek pek olanaklı değildir. Özellikle okul sözlükleri söz konusu olduğunda eleştiriler daha da yoğunlaşmaktadır.

Bugün yayın piyasasına baktığımızda birçok okul sözlüğü ile karşılaşyoruz. Bunların bir bölümü ikidilli (İngilizce-

Türkçe, Fransızca-Türkçe, Almanca-Türkçe; Türkçe-İngilizce, Türkçe-Almanca, Türkçe-Fransızca, vd), bir bölümü ise tekdilli (Türkçe-Türkçe). İkidilli sözlükleri bu inceleme kapsamı dışında tutup yalnızca (Türkçe-Türkçe) okul sözlükleri üzerinde genel çizgileriyle bir değerlendirmek istiyoruz.

Türkçe okul sözlükleri üzerinde bugüne değin kapsamlı bir inceleme yapılmış değil; dahası bu sözlüklerin tam bir kaynakçasından bile yoksunuz. (Varsa da ben bilmiyorum.) Ömer Demircan-Aybars Özdenin hazırladıkları Sözlük Kaynakçasında (*Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yayınevi, Ankara 1994, s.323-356) bu alanda yayımlanmış kimi okul sözlüklerinin adları geçmektedir. Öbür sözlüklere oranla üzerinde daha çok durmamız gereken bu konuyu, bugüne kadar yeterince önemsememiş olmamız

gerçekten de düşündürücüdür.

Kitapçı vitrinleri şöyle bir göz attığınızda ders kitabı, test kitabı yayımlayan birçok yayınevinin bir de okul sözlüğü çıkarmış olduğunu göreceksiniz. Bu sözlüklerden kimilerinde Türk dili ve edebiyatı alanında ders ve yardımcı ders kitapları ile kimi sözlük yazarlarının adlarını okursunuz. Hemen her yıl bir kez basılan bu okul sözlüklerini uzmanlardan ne okuyan vardır ne de denetleyen. Kimileri MEB'den izin bile almışlardır. Okul sözlüğü basan yayınevlerinden yapılan işin ciddiyetini kavramış olmalarını beklemek ne ölçüde yerinde olur, bilemiyorum. Okul sözlükleri genellikle daha önce yayımlanmış okul sözlükleriyle genel Türkçe sözlükler örnek alınıp hazırlanmaktadır.

Bu yazıda bugüne kadar incelediğim 20 dolayındaki okul sözlüğüyle ilgili gözlem ve eleştirilerimi dile getirmek istiyorum. (Örneklendirmek yazının boyutlarını büyüteceği için şimdilik bunn vazgeçtim. Bunu başka yazılarıma bırakmayı uygun buldum.) Belki bundan sonra okul sözlüğü yazacak olanlar, benim sorun olarak gördüğümü ve eleştirdiğim konularda durup düşünürler, çözüm bulurlar ve bugünkülerden çok daha nitelikli sözlükler yazarlar.

I) BİÇİM YÖNÜNDEN

a) Dizgi-baskı:

Okul sözlüklerini öncelikle dizgi-baskı ve ciltleme yönlerinden değerlendirmek gerekmektedir. İncelediğimiz sözlükler genellikle 7/8/9 puntıyla diziliyor; değişik harf karakterlerine göre bu puntoların boyutları da az çok değişiyor. Bu durum okuma zorlukları yaratıyor.

Maliyet ederini düşürmek ve ucuza satabilmek için genellikle 3. hamur kağıda basılıyor. Eskiden iplik ciltliydi bu sözlükler, şimdi sırt kısmı tümüyle kesilip dış kapak yapışkanla gövdeye birleştiriliyor. Yapışkanlar az sürüldüğü için de kısa sürede dağılıyor sayfalar. Kapak kartonlarının dayanıksızlığı ise başka bir sorun. Okul sözlükleri çok sık kullanıldığı için yıpranmaları öbür kitaplara oranla daha çabuk oluyor. Malzemede ki ve yapılış tekniğindeki eksikler bu yıpranmayı artırıyor.

Okul sözlüklerinin baskıları da eleştiriden uzak kalamıyor. Kağıdın düşük kalitede oluşu baskıyı da olumsuz yönde etkiliyor. Özetle okul sözlükleri biçim yönünden belirttiğimiz nedenlerden ötürü kullanışlı değil.

Okul sözlükleri 9-10 puntuyla dizilmeli, birinci hamur kağıda basılmalı, kolay yıpranmayacak biçimde ciltlenmelidir.

b) Resimleme:

Kimi okul sözlüklerine resimler de konulduğu görülüyor. Bu resimler hangi sözlükbirimlere göre seçilmiştir? Bunda benimsenen ölçüt nedir? Bu denli ilkel olması mı gerekiyor bu resimlerin? Üzerinde durup düşünmek gerekir.

Okul sözlüklerinin resimli olması ilkesi benimsenmeli; çizdirilen resimlerin yanı sıra fotoğraflar da kullanılmalıdır. Ancak hangi sözlükbirimlere resim konulacağı konusunda sağlam bir ölçüt belirlenmelidir.

II) İÇERİK YÖNÜNDEN

a) Hedef kitle:

Okul sözlüklerinin hedef kitlesinin

kimlerden oluştuğunu anlamak her zaman kolay olmuyor. Gerçi kimi okul sözlüklerinde ilkokullar için, ortaokullar için, gibi sözler yer alıyorsa da bunun reklamdan öte pek bir anlam taşımadığı anlaşılıyor.

Okul sözlüğünün hangi kitleyi amaçladığına öncelikle karar verilmelidir: İlköğretim, ortaöğretim gibi öğretim basamakları ya da yaş grupları ölçüt olarak alınabilir.

b) Sözcük varlığı:

Okul sözlüklerinin içerdiği sözcük varlığını saptamada ne gibi ilkelerin benimsendiği pek bilinmiyor. Hedef kitle kesin olarak saptanmadığı için, bu kitlenin gereksinme duyduğu sözcük varlığının sınırlarının çizilmesi de gerçekçi olmuyor. Bu sözlüklerde sözcük sayısı 615 bin arasında değişiyor; maddebaşı sözcüklerin belirlenmesi ayrı bir sorun olarak ortada duruyor. Özellikle türevlerin, kalıp kullanımların (kalıp sözler ve deyimler, kimi ikilemeler vb) hangi ölçüte göre alındığını/alınmadığını açıklayabilmek çok zor görünüyor.

Hedef-kitle belirlendikten sonra bu kitlenin gereksinme duyduğu sözcük varlığını saptama işi bir ölçüde kolaylaşabilir. Bunun için de öncelikle sıkı bir kaynak taraması yapıp sözcük listesi hazırlanmalıdır. Bu konuda öncelik o gruba özgü yayınları (ders kitapları, dergiler vd) tanınabilir.

c) Yazım ve sesletim:

Okul sözlüklerinde sözcüklerin yazımı da bir sorun durumunda; özellikle ilk baskılarını 1960lı yıllarda yapmış olan ve bugüne kadar hemen hiç değiştirilmeden basılan sözlüklerde yazım tutar-

sızlıkları bol bol örneklenebilir. 1983ten sonra Atatürk'ün Türk Dil Kurumu kapatılıp 12 Eylül yönetiminin Türk Dil Kurumu açılınca işler arap-saçına döndü; resmi TDK, yazımı altüst etti, öyle ki kendi yazım kılavuzlarıyla sözlükleri (*Türkçe Sözlük, Okul Sözlüğü*) bile yazım bakımından tam bir uyuşma içinde değil. Neyse ki 1985'li yıllardan sonra hazırlanıp basılan okul sözlüklerinde resmi TDK'nın *İmlâ Kılavuzu*'nun etkisi pek görülüyor. (İlk ve ortaöğretim kitaplarında tam bir kargaşa yaşanıyor. MEB, okul kitaplarında ne yazık ki resmi TDK'nın *İmlâ Kılavuzu*'nun yazım biçim ve kurallarının uygulanmasını ısrarla istiyor. TDK'nın kılavuzuna uymayan kitaplara onay vermiyor.)

Okul sözlüklerinde sözcüklerin sesletim özelliklerinin verilmesi (vurgu, uzunluk, kimi ünsüzlerdeki incelik ve kalınlık) nedense göz ardı ediliyor. Gariptir, sonra da öğrencilerin sesletim yanlışlarından şikayet ediyoruz. "Türkçe zaten sesçil bir dildir, yazımı da buna elverişlidir, bu nedenle sözcüklerin sesletim özelliklerinin belirtilmesi gerekmez" gibi bir gerekçe tartışmaya bile konu olmamalıdır.

Okul sözlüklerinin yazımında resmi TDK'nın *İmlâ Kılavuzu* kullanılmamalıdır. Adam Yayınları arasında yayımlanan *Ana Yazım Kılavuzu* ile Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*, geleneksel yazımı sürdürdükleri için en uygun olanlardır. Bence hemen her bir sözlükbirimin sesletim özelliği okul sözlüklerinde de yalınlaştırılmış biçimleriyle verilmelidir. Öğrenciler hangi hecelerin vurgulu olduğunu, hangi hecelerin uzun okunması gerektiğini, hangi durumlarda (k/,g/,l/) ünsüzlerin öndamaksıl ya da artdamaksıl

olduğunu ilgili birimlere bakıp öğrenebilirler.

ç) Kökenbilim:

Okullarda anadili öğretiminde, çeşitli vesilelerle (sözelimi ses uyumları, ekler vb) yabancı sözcüklerden söz ederiz de, "okul sözlüklerinde yabancı sözcüklerin hangi dillerden geldiğini belirtelim mi belirtmeyelim mi?" konusunu tartışmayız bile. Kimilerimiz de sözcüklerin yerli ya da yabancı olmasının ilk ve ortaöğretim sürecinde pek bir önemi olmadığı inancındadırlar.

Okul sözlüklerinde kaynak dil, kısaltmalarla (Al., Far., İng. gibi) verilebilir. Ben yabancı sözcüklerin özellikle belirtilmesinden yanayım.

d) Sözcük türü:

Okul sözlüklerinde sözlükbirimlerin sözcük türü açısından betimlenmesi ve bunun belirli kısaltmalarla gösterilmesi (kimilerinde çokça yanlış bulunsa bile) oldukça yararlıdır. Ancak bu arada kimi sözcüklerin çoğul (ve bileşik) olduğu es geçiliyor.

Okul sözlüklerinde sözlükbirimlerin yapısal özellikleri kısaltmalarla (y= yalın, t= türemiş, b= bileşik) verilmelidir. Sözcük türleri de kısaltmalarla betimlenmelidir.

e) Tanımlama:

Okul sözlüklerinde sözlükbirimlerini, açık, anlaşılır, tam ve doğru biçimde tanımlanması da öbür konular kadar, belki onlardan biraz daha fazla önemlidir. Tanımlar, öğrencilerin düzeyinin üstünde ya da anlaşılabilir bir durumda olursa (kimi okul sözlüklerinde buna çokça örnek bulunabilir), o sözlük sadece

işlevsiz olmakla kalmaz, tehlikeli de olabilir.

Okul sözlüklerinde tanımlar açık, anlaşılır ve doğru olmalıdır. Uzun tanımlardan olabildiğince kaçınılmalıdır. Özetle tanımlarda dil, tutumlu kullanılmalıdır.

f) Örnek tümceler:

Okul sözlüklerinde de gerek görüldükçe tanımlardan sonra örnek tümcelere (örnek kullanımlara) de yer verilmektedir. Kimi örnek tümceler gerçekten de tanımları pekiştiren ve kullanımı daha iyi kavratır bir içerikte düzenlenmiş ya da seçilmiştir. Ancak kimi örnek tümceler ya çok sıradandır ya da niçin yazıldığı, seçildiği belli değildir. Hiçbir uyarıcı/öğretici yönü olmayan tümceler, kimi durumlarda öğrencileri bile gülmsetmektedir.

Örnek tümceler konusunda önce, öğrencilerin hangi sözlük birimlerin örnek kullanımlara gereksinmesi olduğu saptanmalıdır. Sözelimi kapı birimi için "Evin bir kapısı vardı" gibi bir örnek tümce yerine "Kapıyı yavaşça kapatın./Hava girsin diye kapıyı ardına kadar açtı" türünden örnek tümceler daha işlevsel olabilir. Bir de okul sözlüklerinde başkalarından seçilmiş örnek kullanımlar yerine sözlük yazarının doğal kullanım ortamlarına uygun düşen örnek tümceler oluşturması daha da yararlıdır.

Okul sözlükleriyle ilgili gözlem ve eleştirilerim kuşkusuz bu kadar değil. Şimdilik önemli gördüğüm noktaları yazmakla yetiniyorum. İlgili okur hemen hemen hiç örnek vermediğimi fark etmiştir. İlgilenenlere bu konudaki yazılarımı derlediğim kitabı salık veririm: *Okul Sözlüğünün Eleştirisi* (İnsancıl

Yayınları, İstanbul 1996). Bu kitabında resmi TDK'nın *Okul Sözlüğü*'nü (Ankara 1994; İkinci baskı TDK-Milliyet 1997) çeşitli yönleriyle eleştirmiştim. Okul sözlükleriyle ilgilenenler, burada söz konusu edilen noktaları, ellerine aldıkları birkaç okul sözlüğü üzerinde denetleme olanağını bulabilirlerse bu yazı amacına

ulaşmış olacaktır. Ben burada genel çizgileriyle ortaya koyduğum gözlem ve eleştirilerimin, biraz önce de belirttiğim gibi, hemen her birini ayrı birer yazı konusu yapıp çeşitli okul sözlüklerinden seçtiğim örneklerle kanıtlamak amacındayım.